

योग महाविद्यालय, बाराबती व प्राणयोगा इंटरनॅशनल्स अंतःकरण चतुष्टय

अंतःकरण चतुष्टय (प्रश्नोपनिषद) -

मन, बुद्धी, अहंकार व चित्त यांना मिळून अंतःकरण चतुष्टय असे म्हणतात.

१. मन - मनश्च मंतव्यम् च । (मन विचार करते.)
२. बुद्धी - बुद्धिशच बोधव्यं च । (बुद्धी ज्ञान देते, अर्थ जाणते.)
३. अहंकार - अहंकारश्च अहंकर्तव्यम् च । (अहंकार मीपणा जागृत ठेवतो.)
४. चित्त - चेतश्च चेतवितव्यं च । (चित्त जागृती राखते.)

आदि शंकराचार्यांनी देखील अंतःकरण चतुर्विध मानले आहे. विवेक चुडामणी या त्यांच्या ग्रंथात त्यांनी अंतःकरणाविषयी असे सांगितले आहे की, -

एकच अंतःकरण भिन्नभिन्न वृत्तींच्या, म्हणजेच मन, बुद्धी, अहंकार व चित्त अशा नावांनी ओळखले जाते. संकल्प व विकल्प या वृत्तींच्या योगाने चालते ते मन.

'हा अमुक पदार्थ आहे' असा निश्चय करणाऱ्या वृत्तींच्या योगाने चालते ती बुद्धी.

'मी' असा अभिमान धारण करणाऱ्या वृत्तींच्या योगाने चालणारा तो अहंकार.

विषयांवर अनुसंधान ठेवणाऱ्या वृत्तींच्या योगाने चालणारे ते चित्त.

मनामध्ये 'हे' का 'ते' असे विचार चालू असतात. त्यातून युद्ध योग्य तो निर्णय घेते. या साऱ्या प्रक्रियेचा अनुभव घेण्यासाठी जीवात्म्याने निर्माण केलेले केंद्र म्हणजे अहंकार आणि या सर्वांचे स्मृतिकोशाच्या सहाय्याने अनुसंधान ठेवणारे ते चित्त. बुद्धी, मन, अहंकार आणि चित्त या चारांचे एकत्रित नाव म्हणजे अंतःकरण.